

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК 37.013.73

Doi: 10.55315/graphic.1.2021.66-70

Тематична рубрика: філософія.

**ЯН АМОС КОМЕНСЬКИЙ: МИСЛИТЕЛЬ-ГУМАНІСТ,
ІДЕОЛОГ ТА ЗАСНОВНИК ДИДАКТИКИ****Петро Котляров****доктор історичних наук, доцент***Київський національний університет імені Тараса Шевченка**м. Київ, Україна*

EMail: pkotl.univ@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8917-8926>

Анотація. Статтю присвячено огляду біографії та просвітницькій діяльності видатного мислителя, реформатора Середньовіччя й основоположника дидактики – Яна Амоса Коменського. Визначено, що ключовими ідеями «Великої дидактики» Я. Коменського є розуміння важливості загальнодоступної освіти, яка широко охоплює різні галузі знань. Автор акцентує на тому, що Я. Коменський ще у XVII ст. вважав право на освіту невід’ємним правом кожної людини. Визначено, що Я. Коменський жив у період оформлення багатьох наук, а соціальні негаразди штовхали його до роздумів над їх вирішенням. Засобом усунення суспільних вад він вважав поширення просвітництва серед усіх верств суспільства та ефективно організованому вихованні. Я. Коменський став основоположником педагогіки Нового часу та був видатним суспільним діячем. Автором статті аналізується біографічна характеристика Девіда Сміта просвітницької діяльності середньовічного реформатора – Я. А. Коменського. Аналіз спрямований на теоретичне оформлення основних світоглядних, релігійних та матеріалістичних позицій. У дослідженні якісно поєднується симбіоз соціально-філософських категоріальних рішень та успішного світового поступу. Визначено, що Я. Коменський був не тільки науковцем, але й глибоко релігійною людиною. Він вірив у вічне існування душі та загробне життя, хоча і частково відійшов від традиційного релігійного світогляду. На думку Я. Коменського, головна мета виховання полягає у розвитку людської сутності, яка присутня у кожного. Він вважав людину найбільш досконалою істотою, яка має невід’ємне право на розвиток своїх обдарувань і талантів. Правильно вихована людина повинна мудро застосовувати свої навички для служіння соціуму. Визначено, що провідною ідеєю Я. Коменського було підсумування та зведення воєдино усіх відомих людству наукових знань. Цей процес названий пансофією, він також передбачає, що науковий звід повинен стати надбанням всього людства, незалежно від расової чи національної приналежності. Автор доходить висновку, що до Я. Коменського ще не існувало цілісного уявлення про виховання та навчання.

Ключові слова: Ян Амос Коменський, світоглядні позиції, реформатор, дидактика.

**JAN AMOS COMENSKY: HUMANIST THINKER,
IDEOLOGIST AND FOUNDER OF DIDACTICS****Petro Kotlyarov****doctor of historical sciences, associate professor***Taras Shevchenko National University of Kyiv**Kyiv, Ukraine*

EMail: pkotl.univ@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8917-8926>

Abstract. The article is devoted to a review of the biography and educational activities of the outstanding thinker, reformer of the Middle Ages and the founder of didactics - Jan Amos Comenius. It is determined that the

key ideas of Comenius's "Great Didactics" are the understanding of the importance of public education, which widely covers various fields of knowledge. The author emphasizes that J. Comenius in the seventeenth century considered the right to education an inalienable right of every human being. It is determined that J. Comenius lived in the period of design of many sciences, and social unrest pushed him to think about their solution. He considered the spread of education among all segments of society and effectively organized education as a means of eliminating social defects. J. Comenius became the founder of modern pedagogy and was an outstanding public figure. The author of the article analyzes the biographical characteristics of David Smith of the educational activities of the medieval reformer – Comenius. The analysis is aimed at the theoretical design of the main worldview, religious and materialist positions. The study qualitatively combines the symbiosis of socio-philosophical categorical solutions and successful world progress. It is determined that Comenius was not only a scientist but also a deeply religious man. He believed in the eternal existence of the soul and the afterlife, although he partially departed from the traditional religious worldview. According to J. Comenius, the main purpose of education is to develop the human essence, which is present in everyone. He considered man to be the most perfect being, with an inalienable right to develop his talents. A properly educated person must apply his skills wisely to serve society. It is determined that the leading idea of J. Comenius was to summarize and bring together all known to mankind scientific knowledge. This process is called pansophy, it also implies that the scientific body should become the property of all mankind, regardless of race or nationality. The author concludes that Comenius did not yet have a holistic view of education and training.

Key words: Jan Amos Comenius, worldviews, reformer, didactics.

Вступ. XVII століття увійшло європейську історію як складна і неоднозначна епоха. Тридцятирічна війна, продовження Вісімдесятирічної війни в Нідерландах, посилення абсолютизму у Франції, падіння значущості Італії та Іспанії, колонізація Північної Америки Англією, Францією, Нідерландами, релігійна нетерпимість та мистецтво бароко – короткий перелік подій епохи. Технічний прогрес та розвиток наукових знань не змогли перешкодити відчуттю нестабільності та ефемерності світу. Якщо попередню епоху Ренесансу головним принципом, від якого відштовхувалися мислителі, була глибока віра у гармонію як онтологічний і морально-естетичний принцип, а людина розглядалася як мікрокосм і втілення універсальної гармонії, то початку XVII століття ця віра зникає. Замість неї приходить переконання, що у світі панує дисгармонія та дисонанс. Суперечності між особистістю та трагічними умовами існування створюють напружену, повну конфліктів духовну ситуацію. Ідея Блеза Паскаля про «прихованого Бога», «безмовність світу», «самотню людину» надавала епосі глибоко трагічне забарвлення. Вона ж формувала естетичні та моральні вчення. Однак уявлення про дисгармонію, що панує у світі, не ліквідували прагнення вчених до виправлення суспільства. До таких діячів належав і Ян Амос Коменський.

Мета дослідження: розглянути запропоновані Девідом Смітом біографо-педагогічні та соціо-ідеологічні характеристики діяльності Яна Амоса Коменського.

Аналіз наукових джерел та літератури. Основою дослідження послужили праці Девіда Сміта про життя та діяльність Я. Коменського, зокрема «Ян Амос Коменський: далекоглядний реформатор шкільної освіти».

Виклад основних матеріалів дослідження. З 1907 по 1918 р. у Києві діяло культурно-освітнє товариство Я. Коменського. У різні роки було перекладено та видано десятки його робіт, написано чимало наукових та популярних праць про його діяльність та педагогічні погляди. Однак це не применшує значення нової науково-популярної роботи Девіда Сміта «Ян Амос Коменський. Далекоглядний реформатор шкільної освіти».

Представлена робота змальовує образ Я. А. Коменського як видатного педагога, теоретика та практика, який спробував у своїй діяльності втілити синтезовані біблійні та гуманістичні принципи. У першому розділі Д. Сміт, розглядаючи біографію Я. Коменського, наголошує на тому, що майбутній педагог виховувався в громаді моравських братів. Вона «відрізнялася своєрідним поєднанням посиленої уваги до моральної чистоти, мирної єдності з християнами інших конфесій та відповідального служіння суспільству». Після закінчення латинської школи Коменський продовжив навчання у Гейдельберзькому університеті, колись колишнім одним із відомих центрів «північного»

(християнського) гуманізму. Цілком справедливо Д. Сміт підкреслює цей факт, вважаючи, що саме тоді Коменський «отримав повне уявлення про дебатів і знаменитих мислителів на той час, включаючи видатних кальвіністських і лютеранських просвітителів і богословів».

У розділі «Лабіринти. Що не так з освітою?» розглядається одна з головних проблем поліпшення стану суспільства, яка полягає, як стверджує Д. Сміт, у реформі шкільної освіти. Дослідник аргументовано виділяє у трактаті Коменського вузлові проблеми шкільної освіти. Вони полягали в тому, що школи відставали від потреб суспільства, некваліфікованості вчителів, які могли дати лише книжкове знання, надто далеко від реального життя і «що не має запасу мудрості». До того ж вчителі переважали учнів, перетворюючи процес пізнання на втомлюючу роботу.

Важко заперечувати і логічність висновку автора, коли в третьому розділі Девід Сміт, аналізуючи джерело, стверджує, що Коменський, посилаючись на слова Христа: «Се, [Я] творю все нове» (Об'явл. 21:5), був переконаний у тому, «що реформувати можна абсолютно все». Однак, щоб у читача не виникло уявлення про необ'єктивний оптимізм Коменського, дослідник говорить і про існування певних умов для реформування «абсолютно всього». Сміт знову наводить слова самого Коменського, що оновлення світу «буде справою Божих рук», але лише за умови, «... нашої співпраці з Ним». Співпраця полягає в тому, що людина має відкрити «доступ Сину Божому до всіх темних куточків Людства, і темрява зникне».

Характеризуючи значення «Великої дидактики» Я. Коменського, автор виділяє ключові ідеї, які у тому, що освіту має бути загальнодоступним, максимально широко охоплювати багато сфер знань і ґрунтуватися не так на жорсткому примусі, «але має бути коротким і приємним». На цих же принципах автор акцентує увагу читачів і при розгляді «Пампедії» Коменського, роблячи логічний висновок, що «... основа для здобуття освіти – це просто бути людиною, створеною за образом і подобою Бога».

Особливий інтерес у дослідженні представляє четвертий розділ «Людина. Яка природа учня?». Д. Сміт звертає увагу на те, що Коменський, ілюструючи свої погляди на реформу освіти, часто звертався до паралелей із природного світу. Однак автор попереджає читача, що уявлення Коменського про природу відрізняється від уявлення Ф. Бекона про скептичне спостереження за природними явищами або вчення Ж.-Ж. Руссо про контраст «між незайманою природою та зіпсованою культурою». Природа, зазначає Д. Сміт, для Коменського не просто спостережуваний нами світ, але «ідеальний порядок і призначення, яким він мав бути». А оскільки природа була зіпсована не цивілізацією, а гріхом, то розуміти природу означає не просто спостерігати її явища, «але дивитися на світ у його ставленні до Бога і світлі раціонального порядку, даного йому при створенні». І далі автор, посилаючись на джерело, стверджує, що для Коменського звернення до природи – це не просте спостереження, але «як рослини вимагають окопування, догляду та обрізки, якщо планується, що вони принесуть солодкі плоди, учні також потребують дисципліни та «щеплення» чесноти та благочестя для правильного досягнення зрілості».

Заслуговує на увагу і теза про важливість ігрового елемента при отриманні знань. Він, наприклад, включає написання театральних вистав, що, як стверджує автор, дає можливість зацікавити новими знаннями ширшу аудиторію. Не можна не відзначити факт, на який звертає увагу Д. Сміт, наведений у «Великій дидактиці», що людина/учень є образом Творця. Таким чином, перетворення людини – це реформація свого «я», процес повернення до Бога. Наскільки залежний від самої людини цей процес повернення, завжди хвилював багатьох мислителів-попередників Коменського. Не обійшло це питання і Я. Коменський, вважаючи, що повернення до Бога – це, перш за все, Його шанування. А шануванню Бога можна навчити через освіту, яку дають батьки і вчителі. Тому автор приходиться до висновку, що окрім ерудиції та чесноти, школи мають прищеплювати благочестя. Інакше освіта без благочестя – марна справа.

Важливе значення в педагогіці Яна Амоса Коменського займає питання гармонії, яка полягає в тому, щоб:

- 1) володіти знаннями про всі речі;
- 2) мати владу над речами та над собою;

3) співвідносити себе і все з Богом, джерелом всього».

Для Коменського, небезпідставно переконує автор, це були три нероздільні цілі, що базуються на особливостях людської природи, якій властиво «насолоджуватися гармонією». Штучна спроба розділяти розум, чеснота і благочестя - це спотворення порядку речей, у чому, як стверджує Д. Сміт, і полягала головна незгода Коменського з Декартом. Позитивним у поданій роботі Д. Сміта є те, що він звертає увагу на шкільні підручники Я. Коменського, хоч і з жалем зауважує, що багато коментаторів дорікають Коменського в тому, що він витратив надто багато часу на менш важливе заняття. Однак, як слушно зазначає дослідник, саме підручники були тим, що поєднало великі ідеї Коменського з практичною педагогікою. При цьому не можна не звернути увагу на особливість підручників, які, за задумом педагога, мали таку структуру та логіку подачі матеріалу, «щоб юні учні витрачали менше часу, обмірковуючи думки інших людей, і більше часу приділяли безпосередньо трьом божественним книгам: світу, що спостерігається, світу раціональних роздумів та Писанню». Саме згідно такого принципу, зауважує Д. Сміт, Коменський створив один із ранніх ілюстрованих шкільних підручників «Orbis Pictus», що складається зі 150 тематичних розділів, кожен з яких супроводжувався ілюстрацією. Підручник, як переконує автор, став виразом пансофічних уявлень у навчанні Яна Коменського.

Д. Сміт не оминув таке важливе питання, як ставлення Коменського до античної мудрості. Ця проблема хвилювала і його попередників на зорі протестантизму. Відомо, що Мартін Лютер у перші роки Реформації намагався повністю позбавити університети такої шанованої спадщини Аристотеля. Гуманістично налаштовані Меланхтон та Бугенхаген виступали за гармонійний синтез античності та християнства. Коменський також повністю відмовляється від класичних текстів, хоча, як зауважує Д. Сміт, нерідко його слова звучали дуже категорично:

«Якщо ми хочемо, щоб наші школи були істинно християнськими, від натовпів язичницьких учених треба буде позбутися». Однак, звертає увагу автор, комплексне прочитання робіт Коменського переконує, що він пропагував зважене, збалансоване викладання класиків у навчальному процесі, що, природно, зближує його з поглядами реформаторів XVI ст. Але є й відмінність. Для Коменського важливо, щоб діти спочатку вивчили рідну мову, а також навчилися поступати мудро у своєму середовищі, своєму світі «до того, як вони читатимуть його описи у авторів з інших епох і культур». Не менш цікава в даному контексті і наведена автором сентенція Коменського, що: «Латинь потрібна не всім, але всі потребують мудрості». Найбільш важливою частиною цього дослідження є педагогічні принципи Коменського, які, на думку Д. Сміта, полягають у тому, «що все має бути організовано відповідно до можливостей, віку та попереднього навчання учня». А також, що вчителям необхідно пробуджувати любов до навчання.

Так само цікавою представляється у Коменського система заохочень, яку звертає увагу Д. Сміт. Відомо, що середньовічна школа увійшла до історії скоріше жорстоким ставленням до учнів. У наративних і візуальних джерелах вчитель, зазвичай, зображується з лінійкою чи різками, які у свідомості сучасників сприймаються як необхідний інструмент прищеплювання знань. Коменський пропонує зовсім інші методи, наприклад, він рекомендує, щоб дирекція шкіл та керівники громад були присутні на виступах учнів та «хвалили старанних учнів, навіть нагороджуючи невеликими подарунками». Педагог пропонував влаштовувати підвищення для вчителя у передній частині класу, що дозволить вчителю «тримати всіх учнів у полі зору». Проте, вважає автор, найважливішим у педагогіці Коменського була «всеосяжна філософія освіти». До основних положень «філософії» належали такі тези: «Не вимагайте запам'ятовувати щось, що було б добре зрозуміле інтелектом... Поєднайте воєдино все, що пов'язано природно» тощо.

Узагальнюючий сьомий розділ з підсумками зроблено не традиційною манерою стислого переказу основного змісту, а є своєрідним роздумом і діалогом автора з читачем. Д. Сміт, перераховуючи основні новації Коменського, наголошує, що вчений «випередив свій час, революціонував педагогічне мислення і допоміг посіяти насіння багатьох пізніших змін у шкільному навчанні». До таких новацій автор відносить уявлення вченого про безкоштовну загальну шкільну освіту та збалансовану навчальну програму; створення ідей та структур у сфері освіти, які були б орієнтовані на відповідність віку та

рівню розвитку учня. Також педагог зробив перші кроки до того, щоб однаково надавати освіту і хлопчикам, і дівчаткам; пропонував давати освіту бідним і тим, хто не мав необхідних інтелектуальних обдарувань; розробив уроки в ігровій формі та використав у підручниках ілюстрації; висловив ідеї, що стосуються постійного навчання для будь-якого віку. Важливими здаються й ідеї Коменського щодо «гармонії природознавства, філософії та християнського богослов'я», коли загальна освіта має основну орієнтацію «на християнську віру та Христа». Відділення релігії від навчальної програми розцінювалося як фундаментальна помилка.

Необхідно відзначити і особливо позитивну сторону рецензованої роботи – наявність досить великих фрагментів перекладених джерел, з необхідними коментарями. Перекладач поставив собі кілька завдань заради донесення найповнішого сенсу та стилістичних особливостей мови, і успішно їх виконав.

Наголошуючи на позитивних моментах представленого науково-популярного видання, в той же час, хотілося б звернути увагу і на деякі питання, які потребують уточнення. Д. Сміт мало згадує попередників Коменського. Хоча відомо, що ще в роки Реформації М. Лютер та Ф. Меланхтон доклали багато зусиль для реформування школи. Загальна освіта, освіта дівчаток, поділ на вікові групи, збалансоване викладання класичних знань, виховання благочестя та викладання релігії у шкільних курсах – це вже мало столітню історію. Ймовірно, що Коменський знав про ці новації, як знав і про педагогіку Х. Вівеса та І. Бугенхагена, і використовував ці напрацювання у своїй теорії та практиці. Хотілося б отримати і уявлення про загальний інтелектуальний фон епохи, політико-релігійні процеси, естетико-філософські течії, які намагалися пояснити складний, постреформаційний, світ і багато в чому його визначали. Автор небезпідставно згадує Ф. Бекона та Ж.-Ж. Руссо, однак, не стосується філософії Блеза Паскаля та естетичних уявлень, наприклад, Еммануеля Тезауро та Джамбаттіста Маріно, без розуміння ідей яких думки Коменського не легко збагнути.

Висновки. Таким чином, висловлені зауваження та побажання не применшують важливості книги Д. Сміта, необхідної широкому колу фахівців та всім, хто цікавиться європейською педагогікою, соціально-культурними процесами та історією релігії Нового часу